

VOORWOORD

Wie wil weten waardoor een gebied werd zoals het nu is, kan veel hebben aan hergeen de Aarde daarover vertelt. Zowel de grond onder onze voeten als het reliëf om ons heen bieden daar vaak allerlei informatie over. Daarbij tonen ze behalve effecten van natuurlijke processen ook de invloed die de mens op de ontwikkelingen uitoefende.

Om profijt te hebben van de informatiebron Aarde moeten wij haar taal wel verstaan. Bij een bezoek aan het enigszins geaccidenteerde bos- en heidegebied Breeveen kan deze brochure dan als een soort tolk fungeren. Ze is aflevering 73 van een reeks vergelijkbare uitgaven over gebieden waar de bodem- en reliëfkenmerken veel te zeggen hebben. In elke aflevering wordt eerst in het kort iets over de ligging en aard van het betreffende gebied medegedeeld. Dan volgt een hoofdstuk over de natuurlijke processen die er plaatsvonden en de invloed die de mens op de ontwikkeling van het gebied had. Hierna beschrijven we nog een wandel- of fietsroute waar bodem en reliëf de gesehiste ontwikkeling duidelijk laten zien. Een dergelijke route wordt wel geopad genoemd. De geplande reeks brochures met beschrijvingen van zulke routes verschijnt dan ook onder het motto "Op Geopad".

Om het gebruik van de brochures te vergemakkelijken worden de teksten van de afleveringen telkens met een aantal situatieschetsen verduidelijkt.

Met enkele andere reeksen publicaties vormen de aan geopaden gewijde brochures de Serie Telturis van het Nationaal Landschapstandig Museum en Documentatiecentrum te Dordrecht.

Dordrecht, juni 2007

Dr. H. A. Visscher

OM WELK EN WAT VOOR GEBIED GAAT HET?

Het enigszins geaccidenteerde bos- en heidegebied Breeveen ligt benoorden de plek waar ijssmeltwater in de al meer dan 100.000 jaar achter ons liggende voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden de verreweg langste stuwwal van het Utrechtse Heuvelrug doorbrak. De ondiepe ondergrond bestaat ter plekke van het Breeveen voornamelijk uit sneeuwsmeltwater- en tot het aardoppervlak reikende windafzettingen, die in de pas tienduizend jaar terug geëindigde laatste ijstijd werden gevormd.

Kenmerkend voor de windafzettingen waren zachtglooiende terreinvormen. Waar onder invloed van menselijke activiteiten later nog weer verstuingen konden optreden toont de geomorfologische gesteldheid ons thans echter een grilliger reliëf.

Particuliere grootgrondbezitters zorgden in de 19de en 20ste eeuw voor de aanleg van zowel rechte als flauwbochtige wegen en herbebossingen. Het centrale deel van het gebied bleef echter heide.

Aan de westkant van het wandelgebied loopt de

Maarsbergerweg zuidwaarts naar de Rijksstraatweg (N 225).

Per openbaar vervoer is het Breeveen via het station

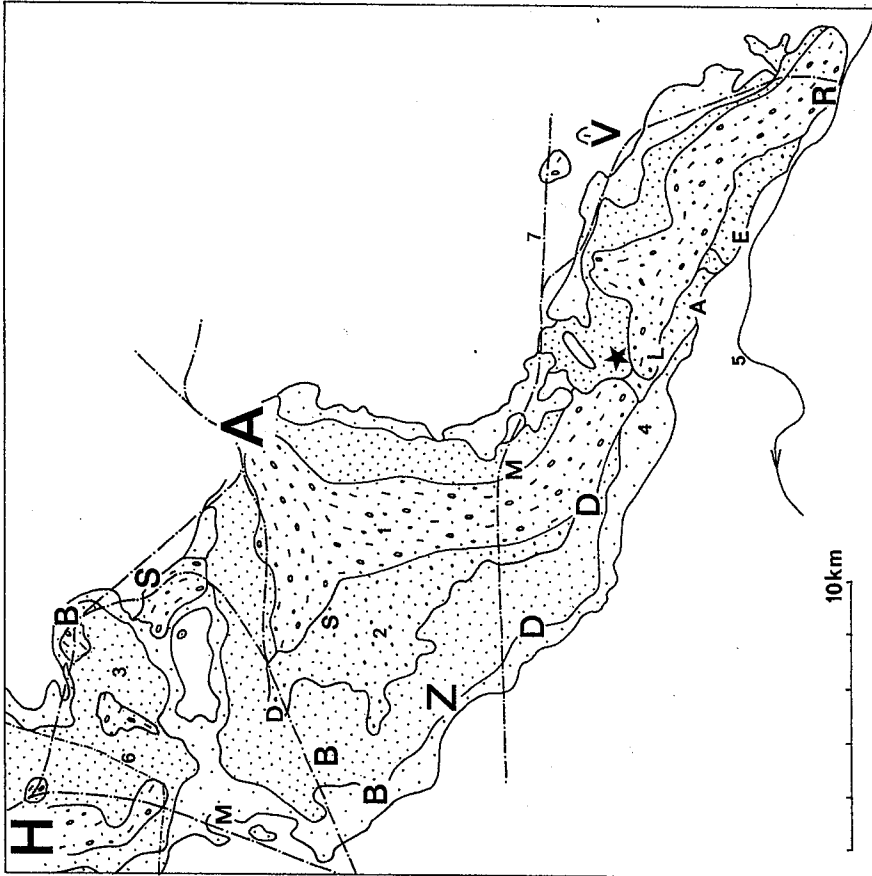
Driebergen-Zeist het best te bereiken met streekbuslijn 50. Er moet dan bij de Donderberg worden uitgestapt.

DE NATUURLIJKE ONTWIKKELING

De invloed van zich uitbreidend landsijs

De noordelijke omgeving van Leersum ligt op de Utrechtse Heuvelrug. Aldus noemt men het in de provincie Utrecht gelegen deel van een hooggelegen natuurlijke zone, die van

De ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug

A Amerongen (onder) of Amersfoort, B Baarn (boven), De Bilt (geheel links) of Bilthoven, D Den Dolder (boven), Doorn (middenonder) of Driebergen-Rijsenburg, E Elst, H Hilversum, L Leersum, M Maarn (onder) of Maartensdijk, R Rhenen, S Soest (boven) of Soesterberg, V Veenendaal, Z Zeist. ★ Ligging van het wandelgebied.

Verdere toelichting van het kaartje op de vorige pagina

1. gedurende de voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden door landijs opgestuwde, overwegend grove, grindrijke afzettingen met een veelal reliëfrijk oppervlak.
2. door smeltwater van dit ijs neergelegde, grindhoudende zandige afzettingen met een reliefarm oppervlak.
3. later deels door verstuivingen verplaatste, hoofdzakelijk zandige en veelal grindarme (smelt)water- en windafzettingen uit de laatste koude tijd van het geologisch verleden, waarvan het oppervlak naar verhouding hoog ligt en relatief sterk geaccidenteerd is.
4. hoofdzakelijk zandige en grindarme (smelt)water- en windafzettingen uit de laatste koude tijd, waarvan het oppervlak naar verhouding lager ligt en slechts weinig reliëf vertoont.
5. Rijn-Lek, 6. grens met Noord Holland, 7 spoorlijn.

Op het globale overzichtskaartje is te zien, dat de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug aan de westkant van het wandelgebied door een coupure wordt onderbroken. Ook vertelt het kaartje ons, dat de stuwwallen van de heuvelrug vrijwel geheel worden omgeven door jongere smeltwater- en windafzettingen. Het oppervlak ervan vertoont noordelijk van de Donderberg plaatselijk veel grillig reliëf doordat er in historische tijd (opnieuw) verstuivingen optraden. De breedte van het nog duidelijk boven de jongere afzettingen uitstekende deel van de stuwwal bedraagt ter hoogte van de Donderberg slechts één kilometer.

Vervolg hoofdttekst

de Gooise kust tot voorbij Rhenen reikt. Kenmerkend voor de zone is de aanwezigheid van een enkele kilometers breed en

plaatselijk tientallen meters hoog rugsysteem, dat overwegend met bos en heide is begroeid, terwijl er ook vrij grote oppervlakten bebouwd raakten.

Evenals de hoogten van het aangrenzende Gooi dankt de Utrechtse Heuvelrug zijn ontstaan primair aan de Skandinavische landijsmassa's, die zich zo'n 150.000 jaar geleden over een groot deel van ons land uitbreidden. Vanuit het gebied waar wij nu de Gelderse of Centrale Vallei vinden schoven ze allerlei eerder door water (en wind) neergelegde afzettingen opzij. Die sedimenten kruiden dan scholsgewijs tegen andere afzettingen omhoog. Aldus ontstonden om de Centrale Vallei zogenaamde *stuwwallen*.

De door het ijs opgestuwde afzettingen vormen in het noordelijk deel van de Utrechtse Heuvelrug een aantal afzonderlijke kleine hoogten. Zuidelijk daarvan begint ongeveer op de lijn Den Dolder - Amersfoort een 34 kilometer lange stuwwal, die tot voorbij Rhenen reikt en daar later door de grote rivieren werd ondergraven.

Het is deze stuwwal waarbij ons wandelgebied is gelegen. Leersum ligt ongeveer halverwege de vrij lange stuwwal, waarom wij de glaciële rug naar deze plaats hebben genoemd. Men zou hem echter ook de stuwwal Amersfoort - Rhenen kunnen noemen.

Aan de westkant van Leersum wordt de stuwwal onderbroken door een brede natuurlijke coupure. Zoals we hierna nog zullen zien was ijssmeltwater medeverantwoordelijk voor het ontstaan daarvan. De markante coupure in de heuvelrug was vroeger bekend als het 't *Gat van den Bergh*, terwijl ze tegenwoordig De *Darthuizerpoort* wordt genoemd.

De ligging van de gestuwde afzettingen ter weerszijden van de coupure vormt een aanwijzing dat het gelobde front van het opdringend Skandinavische landijs er tijdelijk een afzonderlijk tongetje vormde.

Pal ten oosten van de coupure is de stuwwal maar smal en ook niet erg hoog. De glaciële rug manifesteert zich er als een plateau met enkele afzonderlijke culminaties. Van die hoogten is de *Donderberg* de meest westelijke en markantste. Mede als gevolg van een beperkte ophoging reikt hij tot ruim 36 meter boven N.A.P. Dit betekent dat de kruin van de heuvel zo'n 33 meter hoger ligt dan de nabijgelegen vlakten van het rivierengebied.

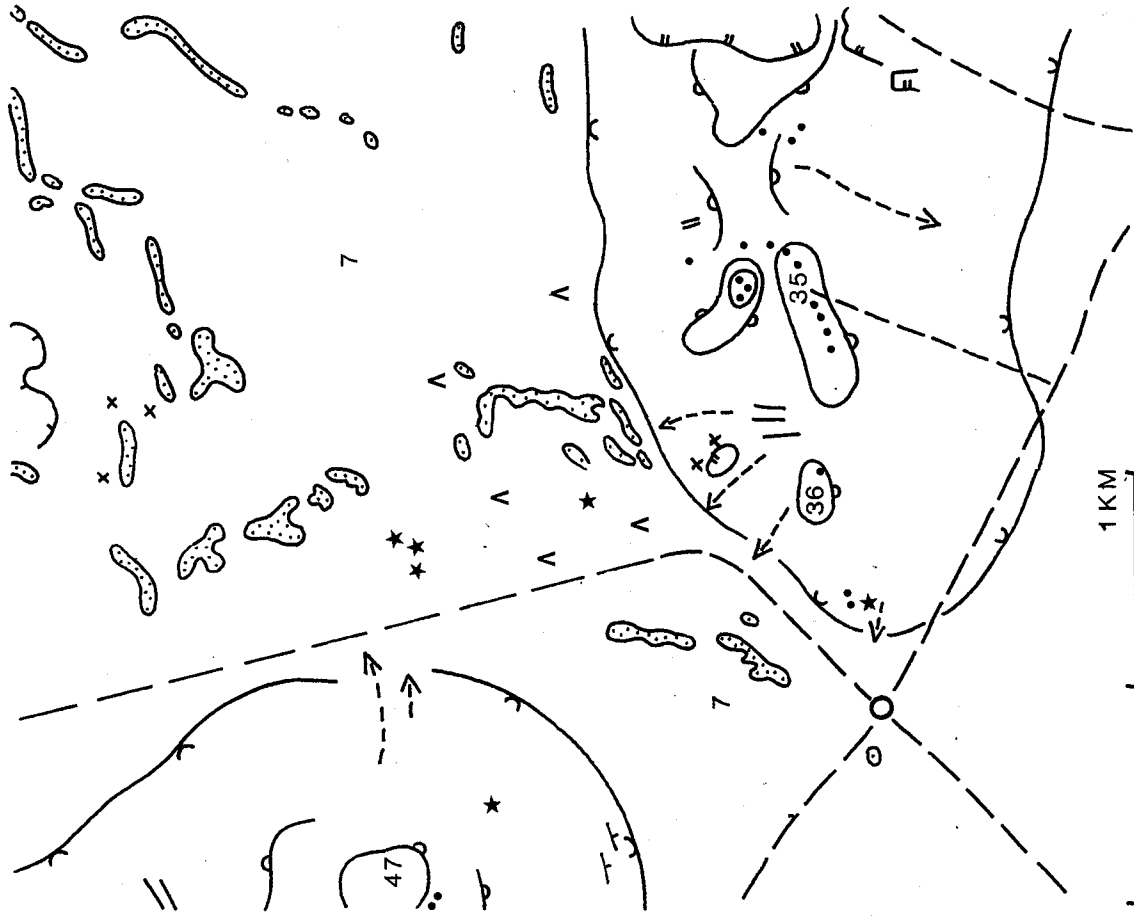
De invloed van smeltwater en wind

Aan de kant van de Centrale Vallei rijst de stuwwal van Leersum op uit zandige, **terrasachtige afzettingen**, waarvan de steile flank aan de buitenzijde soms door smalle lage ruggen wordt gemarkeerd en geaccentueerd. Dergelijke min of meer gekraagde terrassen vinden we ook onderlangs een aantal andere stuwwallen van ons land. Een deel van de terraslichamen bestaat uit de eerder genoemde ijssmeltwaterafzettingen van het Saalien. Voor het overige zijn het echter jongere (sneeuw)smeltwater- en windafzettingen, die voornamelijk in de laatste ijstijd werden gevormd.

Het smeltwater voerde via de dalen die het in de stuwwallen vormde vooral zand en grind aan. Buiten de monding van de dalen werd het vervolgens over de laagten bij de stuwwallen uitgespreid. Aldus ontstonden waaiervormige afzettingen. Behalve smeltwater heeft in het Weichselien ook de wind de geomorfologische gesteldheid van het Breeveen nogal beïnvloed. Dit kon het geval zijn wanneer de bodem kaal, droog, grindarm en niet door ijs aaneengekit of met sneeuw bedekt was. De wind voerde een deel van het zandige materiaal dat hij aanvoerde met sneeuw mee.

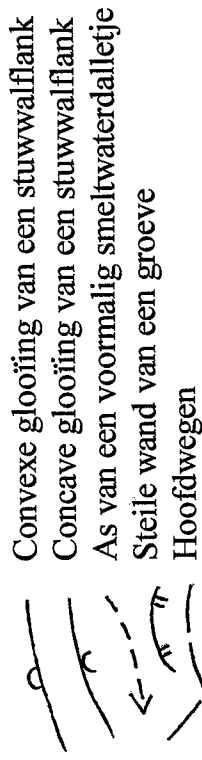
Evenals het ijs- en sneeuwsmeltwater spreidde de wind het door hem meegenomen, overwegend zandige materiaal plaatselijk over grote aaneengesloten oppervlakten als een

Het reliëf van de Donderberg en omgeving bij Leersum

Zie voor de toelichting van het kaartje de volgende pagina

Toelichting van het kaartje op de vorige pagina

- ★ Een of meer ronde (graf)heuveltjes
- Kommetje(s), — Geultje(s)
- × Door kleinschalig grondverzet ontstaan grillig microreliëf
- △ Grillig reliëf ontstaan bij in historische tijd opgetreden verstuivingen

Van enkele stuwwalkruinen en -terrassen is de hoogteligging in meters boven N.A.P. vermeld. Microreliëf werd slechts indicatief aangegeven. Bovendien kon het voorkomen ervan nog niet overal worden nagegaan.

Het afgebeelde gebied ligt op en onderlangs een wnw-ozo geïentendeerd stuwwalgedeelte uit de voorlaatste ijstijd. Het oppervlak van de stuwwal vertoont enkele afzonderlijke koppen, waarvan de meest westelijke (met de graftombe van Nellesteyn) bekend is als de Donderberg.

In de zuidwesthoek van het wandelgebied vergrootte smeltwater van het landijs een pas tot een zowel brede als diepe laagte, die later de Darthuiserpoort werd genoemd. Elders vormden ijs- en sneeuwsmeltwater via de laagten van de stuwwal valleien met markante dalletjes.

Benoorden de stuwwal ligt het gebied Breedeveen op een terras met jongere smeltwater- en windafzettingen, waarvan het oppervlak op veel plaatsen slechts betrekkelijk weinig

relief vertoont. *Vlakbij de stuwwal bevindt zich echter een gebied met aanmerkelijk meer en nogal grillig relief, dat zijn geomorfologische gesteldheid vooral dankt aan in historische tijd opgetreden verstuivingen.*

In het westelijk deel van het Breeveveen zijn enkele grafheuvels aangetroffen en gerestaureerd.

Vervolg hoofdttekst

mantel over oudere afzettingen uit, waarna smeltwater het soms nog weer verspoelde. Aldus ontstonden de zogenaamde **(verspoelde) dekzanden**. Met name wanneer hun genese onder drogere condities plaatsvond, manifesteren zij zich echter ook als kleine duinachtige heuvels en ruggen. In en bij ons wandelgebied werden er ook enkele gevormd. Het zal duidelijk zijn dat in de windvormingen nauwelijks grof grind voorkomt.

De windafzettingen zijn benoorden Leersum als het ware de "bovenbouw" van het brede laag gelegen terras dat de opgestuwde afzettingen van de Utrechtse Heuvelrug scheidt van de Gelderse Vallei.

Als gevolg van allerlei menselijke activiteiten zouden de windafzettingen in historische tijd plaatselijk opnieuw stuiven. Noordelijk van de Donderberg is te zien dat dan een grillig relief kon ontstaan.

Na de laatste ijstijd raakte het gebied begroeid met bos, dat later vooral op de nabijgelegen gestuwde afzettingen voornamelijk uit een associatie van eiken en beuken zou bestaan, terwijl een wat lichter (zomer)eikenberkenbos kenmerkend werd voor de voedselarme windzanden van het Breeveen.

De afwijkende bodemgesteldheid bij het aardoppervlak

Het weinige bodemleven van de droge zandgronden kon de organische afvalstoffen van de bos- en heidevegetaties maar langzaam in humus omzetten. Bovendien veranderde deze humus soms in zuren, die de bovengrond konden uitlogen tot een asgrauwe laag, bekend als *loodzand*.

De weggespoelde bestanddelen sloegen voor een belangrijk deel weer op enige diepte neer, waarbij organische stoffen dichte donkere banken gingen vormen en de ijzerverbindingen een bruinverkleuring veroorzaakten. Op grotere diepte vond de verkleuring onder invloed van de humus en het ijzer vaak in dunne laagjes plaats. Dergelijke bruinkeurde laagjes worden in de bodemkunde *humusijzerfibers* genoemd.

Het bodemtype, dat bij de uitloging van de bovengrond ontstaat, wordt aangeduid als **podzol**. Dit is een Russische benaming, die *asachtig* betekent. De podzolen zijn dus genoemd naar de asgrauwe kleur, die hun bovengrond soms vertoont.

Over het algemeen zijn de armste, voornamelijk uit het nagenoeg onverweerbare kwarts bestaande zanden, die voornamelijk door de wind werden afgezet, meer uitgelooft dan de door een iets hoger gehalte aan verweerbare mineralen wat voedselrijkere, soms ook min of meer lemige zandgronden van de gestuwde afzettingen.

Op en in de wat voedselrijkere zandgronden leven vrij veel diertjes (o.a. mijten, springstaarten en vliegenlarven), die de organische afvalstoffen in hun spijsverteringskanaal omzetten in een min of meer stabiele humus. Deze wordt *moder* genoemd en heeft de vorm van kleine, tussen de overige bestanddelen van de grond aanwezige bolletjes. De uitloging is onder deze omstandigheden niet zo sterk, waarbij in oplossing meegenomen bestanddelen van de grond

grotendeels al weer op zeer geringe diepte weer neerslaan. Men spreekt in zo'n situatie wel van *moderpodzolen*. Veel sterker dan hierboven omschreven kan de uitloging op de armste gronden zijn. Hier is vrijwel geen bodemleven mogelijk en worden organische afvalstoffen dan ook nauwelijks afgebroken. Het gevolg is, dat zij zich aan de oppervlakte ophopen. Aldus wordt een laag zogenaamde *ruwe humus* of *mor* gevormd. Deze is instabiel en vertoont een sterke neiging om te vervloeien. Bij dit proces ontstaan chemisch agressieve humuszuren, die de bodem tot op decimeters diepte zo uitlogen, dat zij de asgrauwe kleur krijgt, die karakteristiek is voor het loodzand.

Omdat de weggespoelde organische bestanddelen de bodem eronder opvallend donker kleuren, werden deze sterk uitgeloopte gronden *humuspodzolen* genoemd. Men zou ze echter even goed als *morpodzolen* kunnen aanduiden. Tegenwoordig noemen Nederlandse geowetenschappers de beschreven bodemtypen respectievelijk **holt-** en **haarpodzolen**. Met *holt* worden namelijk de bosrelicten aangeduid, die op de moderpodzolen voorkomen, terwijl *haar* de benaming was van de beboste zandige hoogten, waar morpodzolen ontstonden.

DE INVLOED VAN DE MENS

De invloed van boerengemeenschappen

In en bij het gebied van de Utrechtse Heuvelrug is de mens al lang geleden actief geweest. Hiervan getuigen tienduizenden, ja zelfs enkele honderdduizenden jaren oude (vuur)stenen werktuigen, die te Leersum en in de groeven bij Veenendaal en Rhenen werden gevonden. En verder onder meer talrijke grafheuvels, die over vrijwel de gehele lengte van de

heuvelrug worden aangetroffen en ook bij Leersum voorkomen. Sommige liggen bij de rand van het wandelgebied. Zo zijn er enkele ten oosten van de weg naar Maarsbergen behouden gebleven.

Aan de oostkant van het wandelgebied wijst bij de Heulweg aangetroffen microreliëf waarschijnlijk op de aanwezigheid van een complex voormalige akkerrijes uit de brons- en ijzertijd.

Evenals andere gebieden met droge zandgronden werd de Utrechtse Heuvelrug sinds de bronstijd gaandeweg vrijwel geheel ontbost en vele eeuwen overwegend als (gemeenschappelijke) graasgrond gebruikt. Steppe- en heidevegetaties gingen nu domineren. Met name onder de heide leidde dit tot een sterkere uitloging van de windzanden. De aanvankelijk zo veel mogelijk zelf in hun eerste levensbehoeften voorzienende boerenhuishoudens hadden vroeger overigens primair belangstelling voor gebieden waar zowel akkerbouw als veeteelt kon worden bedreven en bovendien hooioogsten mogelijk waren. In verband hiermee vestigden de boeren zich in prae- en vroeghistorische tijd bij voorkeur in gebieden waar als grasland te gebruiken vochtige gronden dichtbij voor de akkerbouw geschikt, wat droger land lagen. Zulke situaties werden bijvoorbeeld onderlangs de Utrechtse Heuvelrug aangetroffen. Ter plekke van het huidige Leersum is daarom al vele eeuwen geleden een zone ontstaan. Zoals gebruikelijk zouden de boerderijen daarbij tussen het akkerland en de belangrijkste weidegronden worden gesitueerd.

Hoelang geleden in het Leersumse al sprake was van permanente landbouw weten wij nog niet. Rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat de nederzetting uit de ijzertijd dateert. Door de vondst van een merovingisch grafveld bij de Bentincklaan werd duidelijk dat ze in ieder

geval reeds in de Vroege Middeleeuwen bestond. De oudst bekende vermelding van Leersum dateert uit de elfde eeuw, toen de plaats in een goederenregister van de Duitse abtjij Werden *Hlareshem* werd genoemd. Het eerste deel van de naam wijst evenals het algemeen voorkomende toponym *laar* of *lare* op ontginning, dan wel exploitatie van een bosgedeelte.

Sinds de Hoge Middeleeuwen werden de grotere aaneengesloten oppervlakten akkerland als die van Leersum veelal gemeenschappelijk geëxploiteerd. Dergelijk akkerland werd in Midden Nederland veelal *eng* genoemd. De droogste en/of reliëfrijkste gronden bleef een definitieve ontginning tot cultuurland (*lang*) bespaard. Wel zouden ze eeuwenlang gemeenschappelijk door de boeren worden gebruikt om er hout vandaan te halen, schapen of ander (klein)vee te laten grazen en plaggen te steken. Daarbij werden de plaggen na met stalmost te zijn vermengd gebruikt om de vruchtbaarheid van tot akkerland ontgonnen gronden op peil te houden. Met name op de voedselarme dekzanden was dit geregeld nodig.

Door het afplaggen van heidegronden werden de podzolen op veel plaatsen steeds dunner, waarbij ze uiteindelijk soms zelfs verdwenen. Er kwam dan kaal zand aan de oppervlakte te liggen, dat bij droog winderig weer ging stuiven. Als gevolg hiervan zouden de podzolen van de droge grindarme zandgronden de afgelopen eeuwen ook door winderosie aangetast of stuifzand overdekt worden. In ons wandelgebied was dit vooral bij de stuwwal het geval. Als gevolg hiervan werden de dekzandvormingen uit de laatste ijstijd er zelfs onherkenbaar verminkt. Daarbij ontstond een grillig reliëf met zowel kleine knobbel- als grotere rugachtige terreinvormen. De soms sterk op grafheuvels lijkende, knobbelachtige geïsoleerde plekken zijn kenmerkend voor plekken waar het

stuifzand zich in geringe hoeveelheden om kleine hindernissen ophoopte. Als het zand dat de wind verplaatste vooral in bepaalde zones accumuleerde ontstonden echter de rugachtige hoogten. Het laatste gebeurde met name aan de rand van vochtige gebieden waar de vegetatie zich goed wist te handhaven. Doorgaans waren dat de relatief laag gelegen terreingedeeltes. Sommige daarvan manifesteerden zich als afzonderlijke depressies, die tussen evenwijdige dekzandruggen op ondiepe dalen zullen hebben geleken. Waar veel zand verstoof kan nog enigermate worden geschat hoe dik de dekzandmantel er aan het eind van de laatste ijstijd was. Deze kan namelijk uit de gemiddelde dikte van de dek- en stuifzandformaties worden afgeleid.

Veel moeilijker is het de voormalige geomorfologische gesteldheid van de dekzanden te reconstrueren. Wanneer de vroeger algemene podzolen door overstuiving behouden bleven kan de hoogteligging ervan ons echter op weg helpen. Die hoogteligging is het gemakkelijkst vast te stellen op plekken als de relicten van de podzolen door de winderosie werden uitgetrepareerd.

Waar het dekzandrelief van het Breeveen niet of nauwelijks door de recente verstuivingen veranderde komen lage rechte of paraboolachtige ruggen voor, waarvan de as wzw-ono is georiënteerd. We zien dit vooral op en bij het thans met heide begroeide deel van het Breeveen.

In het midden van de 19de eeuw was vrijwel het gehele Bree(de)veen heide en traden in het zuidelijk deel ervan locaal zelfs nog verstuivingen op.

Al voor 1900 werd echter zowel langs de Maarsbergseweg als de oostrand van het gebied enig bos aangeplant. In de 20ste eeuw is de bebossing nog sterk uitgebreid, waarbij vooral het verstoven gebied zou worden beplant. Met name het noordoostelijk deel van het terrein bleef echter hei. Aldus

beholden allerlei min of meer zeldzaam geworden plante- en diersoorten van het heidemilieu voor hen geschikte levensomstandigheden. Tot de soorten die van het heidebehoud profiteerden behoren de vleesetende zonnedauw, het warkruid, de boomleeuwerik, roodborsttapuit, zandhagedis en levenbarende hagedis.

Tijdens het Interbellum werd het noordelijk deel van het gebied gebruikt voor militaire oefeningen, waaraan loopgraven en schutterspuities herinneren. Sinds 1961 is het Utrechts Landschap eigenaar van het terrein. Zowel aan de noord- als oostzijde wordt dit bezit begrensd door gronden van Staatsbosbeheer.

De vroegere en huidige hoofdverbindingen

De dwars door Leersum lopende *Rijkstraatweg* is in feite onderdeel van een eeuwenoude interlocale verbinding, die ook van grote betekenis was voor het lange afstandsverkeer tussen Utrecht, Arnhem en Keulen. De verbinding bestond reeds in de 10de eeuw, toen hij bekend was als de *Via Regia*, *Koningsweg* en *Grote Heerweg*. Later werd de zowel interregionale als interlocale verkeersroute onder andere aangeduid als de *Bovenweg*, *Hogeweg*, *Amerongsche Weg*, *Dorpsstraat*, *Utrechtse Weg*, *Nieuwe Straatweg* en *Straatweg van Utrecht naar Arnhem*. Met de benamingen Boven- en Hogeweg werd ze onderscheiden van een verbinding die op een wat lager niveau de (zuid)zuidwestflank van de Utrechtse Heuvelrug volgde en later voor een groot deel verdween. In de Franse Tijd kreeg de oude verbinding een keizerlijke status. Niet lang daarna werd hij ter hoogte van de Darthuiserberg enigszins naar het noorden verlegd en als Rijkstraatweg geklasseerd. Het oude tracee verdween vervolgens grotendeels. In Leersum is de *Postweg* er nog een restant van.

De weg die de Donderberg van het noordelijk ervan gelegen Bree(de)veen scheidt is een oude verbinding tussen de buurtschap Ginkel en de eveneens oude lange afstandsverbinding, die in en bij Leersum nu bekend is als de Rijkstraatweg. Omdat inwoners van Ginkel die naar Utrecht gingen van die zandweg gebruik maakten werd ze *Utrechtsebaan* gedoopt.

Westelijk van de Donderberg is de vrij drukke *Maarsbergseweg* pas omstreeks 1830 aangelegd. Het was aanvankelijk een zandweg. De verbinding werd toen *Valkeningseweg* genoemd. Deze naam verwees naar de ligging bij de weg van de later verdwenen boerderij Groot Valkeneng.

Nadat Maarsbergen in 1845 een spoorwegstation had gekregen, zou de weg van groot belang worden voor Leersum (en Amerongen). Enkele notabelen gaf dit aanleiding te pleiten voor een bestrating van de verbinding. Bovendien drongen ze er op aan de straatweg door te trekken naar Woudenberg. Niet lang daarna werd voor dit project ook vergunning gegeven. In 1924 is de straatweg op kosten van de provincie voor het eerst geasfalteerd.

Het dorp Leersum

Het in de elfde eeuw voor het eerst vermelde Leersum was lang een adellijke bestuurlijke eenheid, die als heerlijkheid werd aangeduid. In 1632 werd ze toegevoegd aan de heerlijkheid van Zuylestein. De laatste behoorde tot de bezittingen van Prins Frederik Hendrik en diens nakomelingen, de Heren van Nassau - Zuylestein. De verbintenis met Zuylestein blijkt uit het gemeentewapen van Leersum.

Volgens een kaart uit 1633 had de bebouwing van Leersum zich toen ten dele geconcentreerd rond de kruising van de

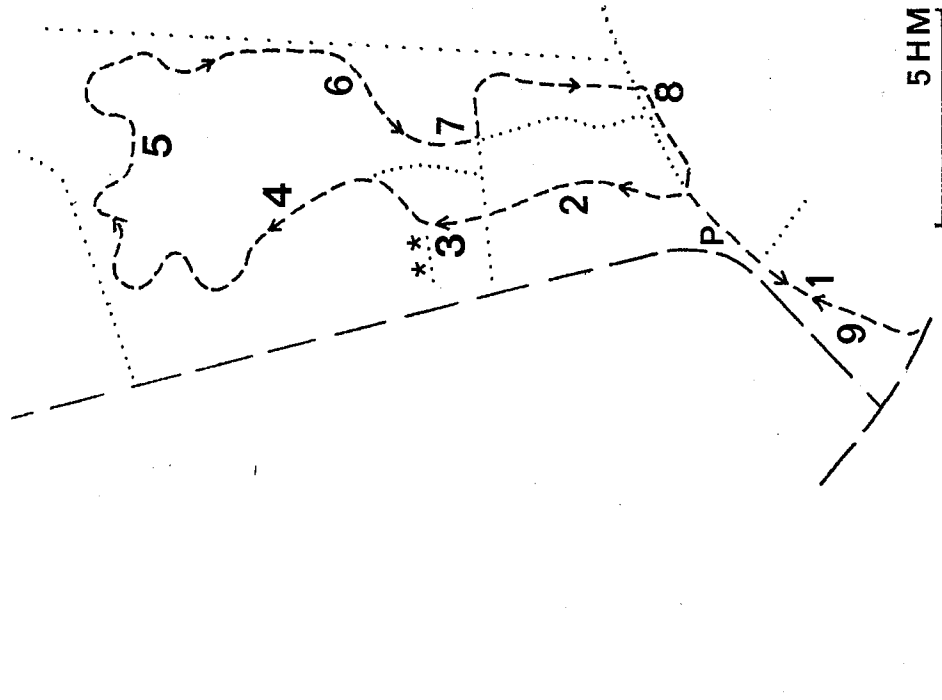
Rijksstraatweg met de Kerk- en Scherpenzeelseweg. Elders kwam destijds voornamelijk slechts wat verspreide bebouwing voor. Respectievelijk in het noordoosten en zuidwesten vormde deze de buurtschappen Ginkel en Darthuizen. De geschetste situatie zou pas na de Franse Tijd gaan veranderen. Daarbij groeide Leersum eerst geleidelijk uit tot een wegdoorp, terwijl tegen het einde van de 19de eeuw langs de Maarsbergseweg de buurtschap Breeveen ontstond. In de 20ste eeuw ging Leersum zich zowel over de stuwwalflank als in de richting van het nabijgelegen rivierengebied uitbreiden. Daarbij werden vooral oude akkers bebouwd. Op de stuwwalflank vielen echter ook enkele bospercelen ten prooi aan de dorpsuitbreiding, terwijl Leersum aan de zuidwestkant een strook grasland occupceerde. De bebouwde kom van het dorp beslaat thans een oppervlakte van zo'n twee vierkante kilometer.

EN NU OP GEOPAD

Voor degenen, die met eigen ogen een representatief beeld van het natuurgebied Breeveen willen krijgen, beschreven wij een wandelroute, die grotendeels werd gemarkeerd. De route is bijna 5,5 kilometer lang. Van deze route wordt bij de Maarsbergse Weg een traject van 600 meter vice versa gelopen. Bij de routebeschrijving wordt ook gewezen op de mogelijkheid aan de noordkant van het wandelgebied nog even een uitstapje te maken naar de vennen van het Leersumse Veld. We beginnen en eindigen onze wandeling bij de hoek Rijksstraatweg/Maarsbergseweg. Hier bevindt zich de bushalte Donderberg, die vanuit het spoorwegstation Driebergen-Zeist wordt bediend door streekbuslijn 50 en 81. Streekbuslijn 50 rijdt het meest frequent en ook op zon- en feestdagen.

1. Bij de bushalte loopt rechts van een appartementencomplex een smal pad naar het vrij oude bos van de door ijssmeltwatererosie gevormde Darthuiserpoort. Het pad wordt spoedig breder, waarna het meer en meer de Maarsbergse Weg nadert. Rechts zien we dan de door de ijssmeltwatererosie steiler geworden noordwestflank van het stuwwalplateau met de Donderberg. Bovenop de heuvel is de uitzichttoren van de graftombe voor de vroegere landgoedeigenaar Nellesteyn een markante blikvanger.
2. Bij de plek waar de verharde Maarsbergse Weg naar links draait ligt een parkeerplaats, vanwaaruit enkele wandelroutes werden gemarkeerd. Wij kiezen er voor de wigemarkeerde route door het bos- en heidegebied Breeveen. Deze laat ons met name kennismaken met de landschapstypen van het laaggelegen terras aan de binnenzijde van de Utrechtse Heuvelrug. Zoals wij in de gebiedsbeschrijving al uiteenzetten bestaat de ondiepe ondergrond van het terras uit grindhoudende smeltwater- en fijnzandige windafzettingen, die onder koude klimaatsomstandigheden werden gevormd. Links van het parkeerterrein loopt de gemarkeerde route eerst door een in historische tijd sterk verstooven deel van de windafzettingen. Kenmerkend hiervoor is een grillig (micro)relief met hoogteverschillen van enkele tot verscheidene meters. Vooral rechts van het pad kunnen daarbij markante duinruggetjes worden onderscheiden. Uit de geomorfologische gesteldheid van de windvormingen valt af te leiden, dat het zand ervan vooral (oost)noordoostwaarts werd verplaatst.
3. Na zo'n 600 meter komen we terecht in een wat minder sterk geaccidenteerd bosgedeelte waar zich enkele grafheuvels schuil houden. Wie iets van de grafheuvels te zien wil krijgen moet dan bij een markante bocht naar rechts even linksaf slaan: Twee heuvels liggen er dichtbij een slechts weinig belopen pad.
4. Voorbij de bocht naar rechts doorkruist de gemarkeerde route een bosgedeelte waar de recente verstuingen niet zo ingrijpend waren als vlakbij de stuwwal. Hier is al wat beter te zien hoe de

De beschreven wandelroute

— hoofdweg, P parkeerterrein, ★ grafheuvel.
 - - - - - gemarkeerde wandelroute met looprichting
 ····· aansluitend deel van ander pad

De cijfers verwijzen naar de paragrafen van de routebeschrijving.

geomorfologische gesteldheid van de windzanden omstreeks het einde van de laatste ijstijd was. De dominante bosboom is in deze omgeving de grove (= gewone) den.

5. Op een gegeven moment bereikt de gemarkeerde route de heide van het Breeveen, waarvan nu geruime tijd de overwegend gelobde rand gevolgd zal worden. Daarbij krijgen we in de noordwesthoek van het gebied gezelschap van een andere, geel gemarkeerde route, die grotendeels over terreinen van het Staatsbosbeheer heenloopt.

De heide begroeit een grotendeels slechts weinig geaccidenteerd deel van het Breeveen. De fijnzandige windafzettingen zijn er de afgelopen eeuwen slechts lokaal door verstuiwingen aangetast. Zelfs enkele aan de rand van de heide gelegen ruggen behielden daardoor nog hun vroegere zachtlooiend uiterlijk.

Bij de noordelijke heideranden worden we wel geconfronteerd met grillig micorelief van terreingedeelten met loopgraven en schuttersputjes. Het herinnert aan de militaire oefeningen die er in de 20ste eeuw tijdelijk werden gehouden.

Aan de overzijde van de heide zien we de door zwaar naaldhout geaccentueerde kruinen van de Darthuiser- en Donderberg. Enkele bankjes bieden de mogelijkheid daarvan zittend te genieten.

6. Na enige tijd brengt de route ons naar de oostrand van het Breeveen, die door de kaarsrechte Heulweg worden gemarkeerd. De gele wandelroute verlaat ons nu weer. Bij de oostrand van het Breeveen gaat de witte route via een smalle uitloper van de heide het bos weer in.

7. We worden dan al weer spoedig geconfronteerd met de reliëfrijkdom van het sterk verstoven zuidelijke gebiedsdeel. Na enkele honderden meters slaat het geopad er linksaf, om even later weer naar rechts te draaien.

8. Doorlopend zien we achter de oude zandweg die bekend is als de *Utrechtse Baan* de gelobde noordnoordwestflank van het stuwwalplateau met de Donderberg oprijen. De markering nodigt ons

uit ook nog even te verkennen. Wie daar niet voor voelt kan nu echter rechts via de zanderige Utrechtse Baan terug naar de parkeerplek bij de Maarsbergse Weg, alwaar ook de witte wandelroute eindigt.

9. Bij de parkeerplaats komen we weer terecht op het deel van onze route, dat al bij het begin van de wandeling werd gelopen en thans nog eens in de tegenovergestelde richting wordt gevolgd.

Door de wandeling leerden we enkele landschapstypen kennen van het brede en vrij laag gelegen terras smeltwater- en windafzettingen dat de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug scheidt van de Gelderse Vallei. Bovendien leidde de wandeling ons door de brede coupure die ijssmeltwater in de stuwwal aanbracht.

SAMENVATTING

Het beschreven gebied is een ten dele vrij reliëfrijk terrein, waar bos een flink heideveld omgeeft.

Aan de zuidkant grenst het gebied aan een smal gedeelte van de langste stuwwal, die Skandinavisch landijs in de voorlaatste ijstijd ter plekke van de huidige Utrechtse Heuvelrug vormde.

In het zuidwesten gaat het gebied echter over in de brede coupure die ijssmeltwater in deze lange stuwwal vormde.

De ondiepe ondergrond bestaat bij de stuwwal voornamelijk uit de zandige smeltwater- en windafzettingen, die sinds de landijsbedekking werden gevormd. Een groot deel van die sedimenten dateert van de laatste ijstijd.

Omstreeks het einde van de laatste ijstijd was kenmerkend voor de geomorfologische gesteldheid van de windafzettingen, dat relatief

laag gelegen vlakten afwisselden met gebieden waar kleine ruggen en heuvels voor zachtvloeiende oppervlaktevormen zorgden.

Na de laatste ijstijd raakte het gebied begroeid met bos dat later vooral uit berken en eiken zou bestaan.

Aan de westkant van het gebied herinneren enkele grafheuvels nog aan de praehistorische agrarische nederzettingen die zo'n vierduizend jaar geleden in of bij het gebied gelegen moeten hebben.

De laatste vier millennia leidden activiteiten van de mens tot een geleidelijk verdwijnen van de natuurlijke bossen. Sinds de heide- en steppevegetaties die er voor in de plaats kwamen, geplagd werden om een bijdrage te leveren aan de bemesting van akkerland ontstonden ook kale plekken die gingen stuiven. Dit was met name in het westen en zuiden van het gebied het geval.

Vooraf de stuivende gebiedsdelen zijn later bebost. Die herbebossing begon al in de 19de eeuw. Daarbij zouden eerst een strook langs de Maarsbergse Weg en de oostrand van het gebied worden beplant.

In het noorden van het gebied herinneren loopgraven en schuttersputjes aan de militaire oefeningen die er in het Interbellum werden gehouden.

Sinds 1961 is het Breeveen eigendom van de Stichting Het Utrechts Landschap.

De gemarkeerde routes van het gebied lopen deels langs de rand van de heide, waar de nabijgebeeste stuwwallen de achtergrond van ons blikveld vormen.

BIJLAGEN

Enige literatuur

- Cathrinus Blankestijn, Lombok in Leersum. De geschiedenis van een park. Leersum 1999.
- E.J. Demloed. In een lieflijk landschap. Derde druk. Zaltbommel 1997.
- Hans Lagers en Meta Prins-Schimmel, Leersum. Geschiedenis en Architectuur. Zeist 2000.
- J. van der Valk, Geschiedenis van Leersum. Van de ijstijden tot en met de Middeleeuwen. Tweede druk. Leersum 1998.

Voor de lezers interessante adressen

- *Historische Vereniging Leersum*. Secretariaat p/a Kerkweg 22, 3956 RT, Leersum, Tel 0343-452787.
- *IVN Vereniging voor Natuur- en Milieueducatie. Afdeling Heuvelrug & Kromme Rijn*. Secretariaat Jan Nieuwenhuis, Lindenlaan 38, 3707 ES Zeist. Tel. 030-6921319. www. IVN-info.nl.
- *Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging. Vereniging voor veldbiologie. Afdeling Zeist, Heuvelrug en Kromme Rijn*. Secretariaat mw W Braggaar, Albert C. Kerkhofflaan 124, 3705 TV Zeist, Tel: 030-6954840.
- *Stichting Het Utrechts Landschap*. Hoofdkantoor Landgoed Oostbroek. Postbus 121, 3730 AC De Bilt, tel. 030-2205555 www.utrechtslandschap.nl. Regionale boswachter: J. Koopmans, tel. 0651-766159.
- *Stichting Oud Leersum en Omstreken*. Secretariaat: E.E. Benink, Rijksstraatweg 132, 3956 CV Leersum. Tel. 454200.
- *Stichting Stichtse Geschiedenis SGG*. Herenstraat 28. 3512 KD Utrecht. Tel 030-2343880. www.erfgoed-utrecht.nl
- *Vereniging voor Dorp en Natuur Amerongen-Leersum*. Postbus 43, 3958 ZT Amerongen. T/F 0343-414594. E info@dorpennatuur.nl
- *Vereniging "Leersum Natuurlijk"*. Secretariaat en redactie ledenorgaan "Paal en Penk": Mr. P.F. van Oosten de Boer, Wildbaan 3, 3956 VZ Leersum. Tel. 0343-456653.

- *Vereniging Leersums Belang (L.B.)*. Secr. mw L. de Mooij, Dekkersbos 33, 3956 TH Leersum. Tel: 0343-454773.

Andere gidsen van de Reeks Op Geopad

In de reeks Op Geopad van de Serie Telluris verschenen over (de omgeving van) Leersum en Amerongen:

- G 70** *Het staatsbos De Hoogstraat bij Leersum*. Waar de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug niet zo hoog maar wel markant is. 32 pag, 3 fig. Dordrecht april 2007. Prijs e. 1,50.
- G 71** *De beboste Darthuizerberg bij Leersum*. Waar ijsmeltwater een stuwwalpas uitbouwde tot een brede coupure. 32 pag, 3 fig. Dordrecht april 2007. Prijs e. 1,50.
- G 72** *De bossen op en om de Donderberg bij Leersum*. Waar smeltwater een markant smal stuwwalgedeelte ondermijnde. 36 pag, 3 fig. Dordrecht, april 2007. Prijs e. 1,60.
- G 73** *Het Breeveen bij Leersum*. Waar droog en duinig bos een zachtglooiend heideveld omgeeft. 28 pag, 3 fig. Dordrecht, juni 2007. Prijs e. 1,40.
- G 74** *Het Korspaterpad bij Leersum*. Boswandeling over een smalle stuwwal en laag terras met duintjes. 28 pag, 3 fig. Dordrecht, juni 2007. Prijs e. 1,40.
- G 75** *Het Zuylensteinse Bos bij Leersum*. Waar allerlei microrelief een vrij hoog stuwwalplateau verlevendigt. 32 pag, 3 fig. Dordrecht, juni 2007. Prijs e. 1,50.
- G 76** *De Hoge Ginkel bij Amerongen*. Waar een bebost imposant stuwwalplateau zich vertakt. 32 pag, 3 fig. Dordrecht, augustus 2007. Prijs e. 1,50.
- G 77** *De Vlakke Berg bij Amerongen*. Boswandeling naar het hart van een imposant stuwwalplateau. 32 pag, 4 fig. Dordrecht, augustus 2007. Prijs e. 1,50.
- G 78** *De Amerongse Berg*. Waar de bosrijke Utrechtse Heuvelrug het hoogst is. 32 pag, 4 fig. Dordrecht, oktober 2007. Prijs e.1,50.
- G 79** *De Galgenberg bij Elst*. Boswandeling over een sterk geleed stuwwalgedeelte met een markante pas. 32 pag, 4 fig. Dordrecht, oktober 2007. Prijs e. 1,50.

G 80 *De bossen van de Rojesteinse Berg bij Amerongen. Waar het landijs van twee kanten kwam. 32 pag. 5 fig. Dordrecht, oktober 2007. Prijs e. 1,50.*

De prijzen van de brochures zijn per 20 april 2007 in de hierboven vermelde gewijzigd.

In de reeks Op Geopad verschenen tevens al afleveringen over andere delen van de Utrechtse Heuvelrug, de omgeving van Steenwijk, Zuidwest Drenthe, de Zuid Veluwe en de Drechtstreek. Nadere inlichtingen: tel 078-6147476.

De inhoud van de afleveringen kan overeenkomen voorzover dezelfde, dan wel vergelijkbare situaties werden belicht.

Alle afleveringen zijn voorzien van een effen gekleurde omslag. Daarbij is rechts onderaan met een pictogram aangegeven of in de brochure een wandel- dan wel fietsroute werd beschreven. De kleur van de omslagen houdt verband met het type geostructuur waarmee we in het betreffende gebied (vooral) van doen hebben. Zo kregen brochures over gebieden, die door landijs vorm werden gegeven een rode koft, terwijl rose en gele omslagen respectievelijk op een dominante invloed van smeltwater en de wind wijzen. Op de afleveringen van de Drechtstreek werd met een zeegroene kleur tot uitdrukking gebracht, dat getijdestromen er de geo(morfo)logische hoofdrol speelden.

De geomorfologische gesteldheid van het in deze brochure beschreven gebied werd vooral door landijs, smeltwater en wind bepaald. In verband hiermee kreeg het omslag een kleur, die het midden houdt tussen rood en geel.

Landschapstaal

Al zul je het niet altijd direct merken is er aan het landschap veel te merken en doet het ons ervaren

*wat het also heeft ervaren
landschappen zijn dus als boeken
waar we veel in op kunnen zoeken*

*Als we het landschap leerden lezen
hebben we onszelf en de samenleving een dienst bewezen*

*want werden we wijzer
en een goede wegwijzer
voor wie wil luisteren
naar wat we inluisteren*

© 2007 Stichting Nationaal Landschapkundig Museum en Documentatiecentrum "Telluris". Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze brochure over een door bos omgeven heideterrein benoorden Leersum is aflevering 73 van een reeks over gebieden waar de bodem en het reliëf ons duidelijk laten zien welke invloed natuurlijke processen en de mens er op de ontwikkeling hadden. Aangegeven wordt waaruit een en ander valt af te leiden. Speciale aandacht krijgt daarbij een route waar dit goed kan worden waargenomen en we dus op geopad kunnen gaan. Het meest tot de verbeelding spreken daarbij de ligging van het gebied tegen een steile flank van een stuwwal, de uitzichten op nabijgelegen bosrijke hoogten van die stuwwal, het zachtgolvende reliëf van de heide en enkele imposante jonge duinformaties van het beboste terreingedeelte

INHOUD

VOORWOORD

OM WELK EN WAT VOOR GEBIED GAAT HET?

DE NATUURLIJKE ONTWIKKELING

De invloed van landijs, smeltwater en wind

DE INVLOED VAN DE MENS

De invloed van boerengemeenschappen en grootgrondbezitters. De hoofdwegen. Het dorp Leersum.

EN NU OP GEOPAD

SAMENVATTING EN BIJLAGEN

Deze en andere publicaties uit de Serie Telluris zijn te verkrijgen in het Nationaal Landschapskundig Museum en Documentatiecentrum, alwaar ze ook schriftelijk (Reeweg Oost 145, 3312 CN Dordrecht) of telefonisch (078-6147476) kunnen worden besteld. De prijs van de publicaties houdt verband met hun productiekosten. Van deze 28 pagina's tellende brochure bedraagt ze exclusief eventuele porto 1,40 euro.

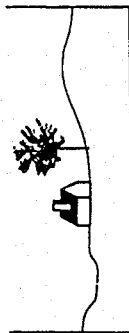
OP GEOPAD

NAAAR

HET BREEVEEN

BIJ LEERSUM

WAAR DROOG EN DUINIG BOS EEN
ZACHTGLOEIEND HEIDEVELD OMGEeft

DR. H.A. VISSCHER

5,5 KM

AFLEVERING G 73

VAN DE

SERIE TELLURIS